ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ

Жанат ЕЛШІБЕК,
жазушы

БАЛАЛАР ӘЛЕМІН БАРЛАҒАН

[illegible] ғасырдың [illegible]інші-сексенінші [illegible]ры шыға түскенде, [illegible]баған жастық шағым- [illegible]ебиетке қатар келіп тербеген менің түстас- [illegible]ы әркез сағынышпен [illegible]ламын. Сол жылдарда [illegible]р тақырыбына бармаған [illegible]ылар некен-саяқ. Әйгілі [illegible]ының бағбандары Сапарғ[illegible]алин, Мұзафар Әлімбаев, [illegible]бек Соқпақбаев секілді [illegible]ымызды айтпағанның өзінде, [illegible]л жазушыларымыз Мұхтар [illegible]н, Оралхан Бөкей, Молдах[illegible]назов, Тынымбай Нұр[illegible]етов, Шөкен Күмісбаев, одан [illegible] толқын – Марат Қабанбаев, [illegible] Әуренбеков, Сайлаубай [illegible]ыров, Моди Айымбетов, [illegible] Ыбырайымов, Несіпбек [illegible]ұлы, Тұрысбек Сәу[illegible], Балтабай Әділов, [illegible]ен Құлахметов, Нұрға[illegible] аз, т.б. тізілін буын- [illegible]ына жалғасын кете [illegible]реді.

Ол кезде балалар мен жасөспірімдер тақырыбын қомсынбай, барлық белгілі ақын-жазушылар белсене қатысатын. Шыны керек, сол кездегі дәстүрлі бәйгеге Баспа, полиграфия істері жөніндегі мемлекеттік комитет, Қазақстан Жазушылар одағы және "Жалын" баспасы ұйытқы болатын. Ал әділ де қатал конкурс талай талантның есімін әйгілеп, қалам қарымын дүйім жұртқа танытты.

Балалар мен жасөспірімдерге арналған "Балдырған", "Ұлан", "Ақ желкен" тәрізді төл басылымдар өз үрдістерінен жаңылған емес. Мемлекет қамқорлығындағы аталмыш үш басылымның басылатын қағазы, полиграфиялық тұрғыдан безендірілуі жақсара түссе деген тілегіміз бар.

Әйткенмен балалар тақырыбына қалам тартып жүрген жазармандар жоқ деп аузымызды құрғақ шөппен сүртуге болмас. Біраз жыл әдебиет айдынынан алыстап кеткен талантты балалар ақыны Асқаржан Сәрсеков өзгеше екпінмен, тың серпіліспен өз ортасына оралып еді, өкініштісі өмірден озды... Нағыз балалар ақыны Өтепберген Ақынбекұлын да сағынышпен еске аламыз. Бір қуанарлығы, жоғарыдағы екі ақынның артында балаларға арналған мол мұрасы қалды.

Дара қолтаңбалары қалыптасып, айшықталған ақындар Болат Үсенбаев, Нұрлан Қалқа, Әкім Ысқақ шығармашылық әлемі жеке-жеке әңгімелеуді қажет етеді. Кішкентайлардың өміріне дендеп ену, балғындардың жан-дүниесін сергек сезіну, олардың болмыс-бітіміне тереңірек үңілу, әрдайым биік мұратқа бастаса керек. Ал балалар тақырыбын қаузап жүрген жазушыларға келсек, Шөкен Күмісбаев, Тұрдақын Жекеенбай, Дәнеш Ахметұлы, Арасанбай Естен, Балтабай Әділов, Әлібек Файзуллаев, Көсемәлі Сәттібайұлы, Жанабек Шағатай, Толымбек Әбдірайым, Нығмет Әбенов, Нұрлан Есенов, Нұрғали Қадырбаев, Жеткерген Әбдіреев, Айса Хамзеұлы, Қанат Қайым, Керім Елемесұлы, Серік Үсенұлы, балауса қалам иелері Нұрлан Құмар, Ағила Сауран, Серікбол Хасандардың жазған тұщымды әрі тартымды дүниелерін қызыға қадағалаймын.

Толымбек ӘБДІРАЙЫМ

Осылардың арасынан сүйікті тақырыбынан айнымай, өнікті жазып жүрген жазушы Толымбек Әбдірайымның шығармашылығына арнайы тоқталғым келеді.

* * *

Қанша қиын десек те, қилы-қилы баспалардан шығып жататын кітаптардың саны сиреп көрген емес. Бірақ... сол кітаптардың арасынан балаларға арналған дүниелерді аз ұшырататынымыз анық. Осы тұрғыдан келгенде жазушы Толымбек Әбдірайымның өзім таныскан "Аюқұлақ" жинағы елең еткізген еді. Әңгімелер мен ертегілер, мысалдар және повесть топтастырылған жинақтың көтеріп тұрған жүгі едәуір салмақты екенін қадап айтқан жөн.

"– Айдын-жан! Қайдасың!

Аптап ыстықтан саяқ табу үшін терезелері пердемен тұмшаланған қара көлеңке төргі бөлмеде таң атпастан теледидар тамашалап, қос құс жастықты жастанып, шәниіп шалқасынан жатқан тәмпіш танау сары бала үшінші мәрте аты аталғанда ғана:

– Мұндамын-н... – деді мұрны астынан естілер-естілмес міңгірлеп.

– Әлима әжеңнің үйінен сүт әкеле қойшы... жүгіріп...".

Осылайша басталған "Сүтсіз шай" әңгімесі кішкентай оқырманды бірден еліте, қызықтырып, жетелей түседі. Ары қарай не болады екен деп оқи түсесіз.

Қолына үш литрлік пластмасса ыдыс ұстап, жалаң аяқ, жалаң бас көшеге шыққан Айдекен – Әлима әжейдің соткар немересі, ұзынтұра Рүстеммен ескі клуб ғимаратының алдында ұшырасады. Қай кезде де көздері ойнақшып жылт-жылт етіп жүретін, бұзақы Рүстем Айдынды кесекөлденеңдеп, жолын бөгеп қызық бір ойынға шақырады. Шешесінің тапсырмасын орындайын деп жанұшырып келе жатқан Айдын Рүстемнің әтеш төбелестіреміз деген тосын ойынына қызығып, оның соңынан еліре еріп жүре береді.

Әтештер сайысын Айдын мен Рүстем ғана тамашалаған әуелде. Әне-міне, дегенше екеуіне Нұрбол, Бейбіт, Төлегендер келіп қосылып, аядай ғана қора іші аранның үясындай гуілдеп, ысқырған, айқайлаған дауыстар естіле бастайды. Атой салып, бет қаратпаған қарсыласын шетінен жайратып жүрген Рүстемнің "герой" әтеші бір кезде тыранай асып құлап түседі де, артынша сілейіп, жан тапсырады. Балалар тапырлай түс-түсқа тұра қашады. Айдын ғана ойланып, бөгелінкіреп кідіреді. Бір нәрсе ұмытқан сияқты.. Ә-ә, есіне түсті. Сүтке жіберген еді ғой анасы. Енді не істеймін деп Айдын қатты сасады. Рүстем болса айылын жияр емес. "Әлима әженің сиырын бұзауы еміп қойыпты, сүт жоқ деп айт анаңа" деп өтірікті қисындырып жібереді. Өзге амалы қалмаған Айдын еріксіз шешесіне досының әлгі "ақылын" айтады.

Түске тақау Айдынның анасы Әлима әжейдің үйіне келсе, шай ішіп отыр. Кәдімгі сүт қатқан қою күрең шай. Ептеп сырғақтап сұрағанда, Айдынның сүт сұрап бұл үйге келмегені анықталады. Раушан тәтейдің өзі өтірік айтып отырғандай ыңғайсызданa қысылады.

Міне, шағын болса да, айтары салмақты, шып-шымыр әңгіме. Сотанақ Рүстемнің сөзіне еріп, өтірік айтып, анасын реңжіткен Айдынның қылығына сіз де қынжыласыз. Өтіріктің орға жығатынын, олай істеуге болмайтынын пайымдар еді әркім-ақ.

Кітаптың екінші бөліміндегі ересек балаларға арналған тартымды, айтары мол, тәрбиелік мәні өзгеше дүниелер қатарына "Оқсыз мылтық", "Қорадағы қазына", "Сол бір қыста...", «Теке тірес», "Бір тал гүл" тәрізді әңгімелерді қосуға болады.

"Сәбидің тілін түсінген жазушы, әлемнің құдіретін біледі" деген екен атақты балалар қаламгері Антуан де Сент-Экзюпери. Себебі, олар айналада болып жатқан құбылыстарға, жаңалықтарға, өзгерістерге үнемі сергек қарайды. Демек, өзі көріп-білген, я болмаса естіген жайларды тура қаз-қалпында қабылдауға әзір. Сондықтан да Толымбек өз шығармаларында баланың кір шалмаған пәк көңілін аулайды, сөйтіп, оларды еріксіз ойлауға зер салады. Мәселен, "Қайыңның көз жасы" әңгімесінде көкке өрлеп жасыл жапырақтары жайқала өсіп тұрған бала қайыңның жалқы талын Өрен есімді алты жасар ұл сындырып алады. Бұл оқиғаны көрші Әбуталап қарт көріп отырған. Кешқұрым бала бұтағы сынған жас қайыңнан су тамшылап тұрғанын байқайды. Сол кезде өзіне таяп келген ақсақалдан бұның себебін сұрайды. "Су емес... Қайыңның көз жасы, – дейді қария. – Біреу бұтағын әдейілеп сындырған. Жаны жараланып, ауырып, жылап тұр соған! Шөп атаулының, ағаштың да жаны мен жүрегі бар! Адамдардан аялы алақан, шуақты мейірім тілейді! Ал қатыгез жүрексіздердің жасайтындары осы..." Өреннің беті ду ете қалады. Істеген ісіне ұялады. "Енді сындырмаймын, ата!" деген сөздерді іштей қайталайды. Былайша сырт көзге елеңбейтін шағын деталь! Ал ой жүгірткен, зерделеген жанға бұл мөлтек әңгімеде қаншама тағылым-тәрбие жатыр.

"Мақтаншақ сары сағат" ертегісінде әдеттегідей көріністі суреттей отырып, көпшілігіміз елеп, байқай бермейтін сәтті бала-жүрек жадына шеберлікпен ұялатады. Жаңадан ғана сатып әкелінген қоңыраулы сары сағат қабырғада бұдан он жыл бұрын осы үйдің қастерлі бұйымы ретінде төрге ілінген қоңыр сағатпен сөз қағыстырады. Күні кеше келгендігін арқа тұтып, кеуде соғып мақтанады. Ертеңін көз алдына елестете алмаған мақтаншақ сары сағат кешікпей шифоньердің үстінен құлап қалып мертігеді. Сол мезет қиналған ол мұңын қоңыр сағатқа шағады.

"... – Қоңыр сағат-ау, қоңыр сағат. Маған көмегің керек сенің... Сілікпем шықты әбден. Саматтың істемегені жоқ. Бүкіл өн бойымда сау-тамтық жер қалмады. Қол-аяғым, өкпе-бауыр, жүрегім... бәрі-бәрі ауырады... Белім-ай, ойбай-ай! Қарашы, сырқырап, қақсатып әкетіп бара жатқаны... Түпкі тегіміз бір, туыс едік қой...

– Не қыл дейсің маған?

– Мен диванның астында... түкпірде... қараңғы қапаста жатырмын. Самат тепкен осылай қарай лақтырып жіберген[illegible]дан тұра алмай... Тым құрығанда [illegible]рақ... шығаршы жарық дүниеге[illegible] [illegible]м... Құдай үшін-н...

– Маған орнымнан қозғалуға болмайды. Қозғалсам, тоқтап қаламын... Буынсыз жерге пышақ ұрма айналайын. Реңжіме!..

– Қоңыр сағат-т... бауырым-м... Жалына-мын-н са-ған-н... Қатыгез болмашы... Құтқаршы мынау қапастан... Жақсылығыңды ұмытпаймын өле-өлгенше!..

Жағы сембей жалынып, даусы әбден қарлыққанша сарнай берді, сарнай берді сары сағат...".

Осындай ұтқыр штрихты жазушы өзінің "Дәптер мен Әліппе" мысалына да ұтымды пайдалана біледі. Бірнеше жылдан бері жеткіншектердің білім нәрімен сусындауына септігін тигізіп жүрген Әліппені "сен ескіріп қалған кітапсың" деп дүкеннен енді келіп, қызыл сөмкеге жайғасқан су жаңа Дәптер біраз әжуалайды. Артынша жаңбыр астында қалған Дәптерді иесі "керек етпей" қоқысқа лақтыра салады.

Жазушының "Дала әуені" повесі – он үш жасар Мейірбектің үлкендермен бірге бір ай, үш жүз шақырым жол жүріп, облыс орталығындағы ет комбинатына екі отар қой айдап апарып қайтқан қиын-қыстау сапары жайында сыр өрбітеді.

"... Тыныш түн. Аспан төрінде жарқыраған жұлдыздар жусап жатыр. Дүние маужырап, бір мезет қалғып кеткендей. Тыныштық ұйып тұр. Тек ірiлiп, алқа-қотан жатқан отардың ішінен кейбір қойлардың пысқырып, түшкіргені ғана естіледі. Аулақта байғыз шақырады.

Мейірбектің үстінде қалың күпәйке. Аяғында кирзі етік. Басында малақай. Сақтық үшін қолына қамшымен қоса сойыл ұстаған. Түнгі қой күзетіне өзі сұранды. Әбілсейіт аға баласынып, көнбеп еді. Самат аға иліктірді-ау, ақыры. Тек жата-жатқанша: "Алда-жалда ит-құс біліңіп, отар үріккендей болса, бізге дереу хабарла. Сан соғып қалмайық! Сақ бол! Ұйқың келсе отырма! Ары-бері жүр! Қимыл жаса! Оған шыдамасаң, мені оят – деді тәптіштей қайта-қайта тапсырып..."

Ұзақ жол, еңбек қиындығы үстінде қасындағы ағаларының қилы-қилы мінез-құлықтарын, іс-әрекеттерін көрген, одан өзінше ой түйген баланың есейе бастаған сезімтал санасы, айналасын жіті бағдарлауы ересектердің өзін қызықтырғандай. Бас-аяғы жұп-жұмыр, жүрек қылын қозғар әсерлі туынды атақты Антон Чеховтың әйгілі "Дала" повесін еске оралтқандай күй кешесіз.

Жазушының бүгінге дейін 6 прозалық жинағы жарық көрсе, соның 4-і балаларға арналған. Белгілі балалар қаламгері Балтабай Әділдің: «Т.Әбдірайым балалар тақырыбына өнімді еңбек етіп жүрген бірденбір қаламгер. Ол балаларға не жазуды, қалай жазуды біледі. Шығармалары балалар ұғымына лайық. Сәбилердің тілімен сөйлейді» («Ұлан» газеті, № 32. 2006 жыл) деген пікірі Толымбектің балалар әлемін зерттеп, қаузап, сол жолда тер төгіп келе жатқандығына айғақ!

Балалар әдебиетінің нағыз бағбаны, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, халық жазушысы Мұзафар Әлімбаев: «Бір шындықтың бетін ашқан жөн: балаға арнап жазу, бағалы туындылар беру – бақыт, қаламгер үшін өлшеусіз бақыт! Өйткені, балалар үшін жазу кез келген үлкен қаламгердің қолынан келе бермейді. «Тәйірі, балалар әдебиеті дегенің екінші сортты, үшінші сортты бұйымдай ғой» дейтіндер әуелі шәкірт құлағына даритын бірдеңені өздері тудырып көрсінші, кәне! Сосын барып сөз зергерлерімен сөйлессінші. Тілімен орақ орғанның белі неден ауырсын? В. Белинский айтқан белгілі қағида бойынша, балалар қаламгері болып туу керек» («Өлеңнен [illegible]» Алматы. «Балауса», 1993 [illegible] сөзі көп жайдан хабар бер[illegible].

[illegible] ғана Толымбектің Алматыдағы «Баур» баспасынан «Жалқаулыққа кім үйір?» деген атпен жаңа жинағы жарық көрді. Мұндағы жетпіске тақау әңгімелер мен он бес ертегі де, бала жанын баурап, бірден жетелей жөнеледі. Жас оқырманның жан сезімін тербейтін сыршыл қаламгердің аталмыш кітабының да тақырыбы әр алуан.

Әңгіме сорабында мегзегендей, жаны таңғы шықтай мөлдір, қауырсын қиялдары ұшқыр, әрі бояуы қанық балалар әлеміне әр қырынан барлау жасау оңай емес. Жазушыдан бүлдіршіндер табиғатын жетік білумен бірге, байқампаз қырағылықты талап етеді. Ең бастысы, жеткіншектер жайында жазып отырғанда жұмбағы сан қабат айнала-төңірегіне бала көзімен қарап, балғындар тілімен сөйлеп, сәби сезіммен ой жүгіртуің тиіс. Балалар бейнесін мүсіндеп, кескіндеуде олардың іс-әрекеттерін нанымды әрі шынайы шығару үшін шығармада ұдайы жарыстыра суреттелетін табиғат көріністерін шебер қиюластыру – қай қаламгердің де айқын мақсаты. Осы үдеден көрінген жазушы Толымбектің ізденісі қуантады.

Бел-белесті ұзақ жолға түскен ол көгілдір көкжиекті беттеп барады. Қадамы нық.

Астана қаласы.